
Előszó

*„Mindaz pedig a ki pályafutásban tusakodik,
mindenben magatűrtető.”*

(1Kor 9,25)

A kötet, melyet most a kezében tart az Olvasó, tisztelgés a 70 éves Horányi Özséb tudományos, tanári és tudományszervezői pályája előtt.

Egy *Festschrift* tehát, mely elsősorban az ünnepeltnek, az ünnepeltről szól.

A könyvben megjelent írások túlnyomó többsége azonban mégsem az ünnepelt munkásságának bemutatásával foglalkozik. A szerkesztők ugyanis úgy vélték, hogy Horányi Özséb pályájáról pontosabb kép rajzolható egy olyan tanulmánykötet által, melyből egyrészt kiolvashatók azok a hatásozsfüggések, amelyek közte és pályatársai között fennállnak, másrészt előtűnnek bizonyos tájékozódási pontok, melyek az ünnepelt *egyénről, társadalomról, kommunikációról* alkotott gondolatvilágának hatásaként összekapcsolják az általa – konkrét és átvitt értelemben – létrehozott iskola tagjainak tevékenységét, nyilvánvalóvá teszik szerteágazó érdeklődésük irányának közös eredetét.

Mindezek pedig – a szerkesztők szándéka és reménye szerint – Horányi Özséb eddigi tudományos pályafutásának egyfajta lenyomataként módot adnak arra, hogy az Olvasó egyben érdemi képet kapjon a hazai kommunikációkutatás jelenlegi állapotáról.

Az iskolateremtő Horányi Özséb

1983-ban kezdődött el az egyetemi képzés Pécsen a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán. Ez a kísérleti jellegű modell számos újítást tartalmazott az ország többi bölcsészkarán folyó oktatáshoz képest. A kurzusok főként szemináriumok voltak, ahol az oktatói munka hangsúlyai a valódi interaktivitásra és együttgondolkodásra helyeződtek. A felvételi tájékoztatóban a választható szakok mellett viszonylag hamar úgynevezett „C” szakok felvételére is lehetőség nyílt, többek között így lehetett – akkor Magyarországon egyedülként – Pécsen „a kommunikáció tárgy köréből speciális képzés-

ben részesülni”.¹ Az egyetemi szakokon kevesen voltunk, mindenki ismerte a másikat, nemcsak csoportszinten, évfolyamszinten is. A tanárok egy része a szervezettel ekkorra megszűnt Pécsi Tanárképző Főiskola korábbi oktatói közül érkezett, de nagyon sokan jártak le hétről hétre Budapestről. Szépe György meghívására került a Nyelvtudomány Tanszékre Horányi Özséb is, akinek meghatározó szerepe volt a magyar szakos hallgatók tanterveinek összeállításában. Már az első félévtől kötelezően tanultunk logikát, szemiotikát, kommunikációelméletet. Ezen kurzusok különlegességét nemcsak az új tudományterületekkel való ismerkedés jelentette, hanem az a szokatlan és egyedi mód is, ahogy számunkra – kezdetben a partvonalon, majd később a cserepadon, még később már a pályán is labdába rúgó versenyzők számára – a tudomány művelésére vonatkozó példák bemutatásra kerültek. A tanszék a sörgyár felé eső B. épület 2. emeletén volt. A lépcsőn balra volt egy szoba, amelynek mindig nyitva volt az ajtaja. Ez a nyitott ajtó önmagán túlmutató jelentőséggel bírt: a befogadást, az odafigyelést, a dialóguskészséget jelezte, mindazt, ami Horányi Özséb szakmaiságában és tanári magatartásában a mai napig meghatározó jellemvonás maradt. A tanítványokat feladatok és kihívások elé állította. Mindannyian fontos és meghatározó emlékként tartjuk számon a szerda esti speciális kollégiumokat, az ott folyó valóban különleges és egyedi oktatást, amely messze meghaladta a szokásos egyetemi tanár–diák kommunikációt. Horányi Özséb pécsi éveinek nagyszerű tükre az általa alapított *Janus* folyóirat, melynek szerkesztői és munkatársai közé tanítványait is meghívta.²

Ugyanez a nyitottság jellemezte és jellemzi a mai napig az 1997-ben a *Kommunikáció az emberi problémamegoldás kontextusában* címmel Pécsen indult Doktori Programot is.³ A nyitottság nemcsak a programvezető tanári magatartására, de a program minden meghatározó elemére is értendő. Az alapját képező tanterv diszciplináris értelemben összefogott, ennek ellenére mégis befogadó és kitekintést megengedő. A meghívott előadók és a téma-vezetők a társadalomtudományok különböző területeinek elismert képviselői. A programba jelentkező és felvételt nyert hallgatók eredeti végzettségei a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok több területét is érintik. A diszciplináris sokszínűség az évek során mindvégig jellemezte a programot. Ezt jól mutatják a megvédett disszertációk témái, és a témák mögött álló témavezetők és tudományterületek.⁴ 1997 óta a doktori program 146 résztvevőt és 61 oktatót tart nyilván. A számok mögött lévő emberek közül pedig nagyon sokan elmondhatják azt magukról, hogy az itt töltött évek meghatározóvá váltak mind szakmai szocializációjuk, mind tanári felkészülésük,

¹ Így szólt a diplomabejegyzés.

² Erről bővebben lásd: Havasréti J.: Horányi Özséb tudományos pályájáról. *Janus*, X., 2002. tavasz, 6–14.

³ A PTE Nyelvtudományi Doktori Program alprogramjaként a PTE Kommunikációs Tanszékén került beindításra a program.

⁴ 2012. január végére a programban megvédett disszertációk száma 42. 2012-ben további 10 disszertációt bocsát a program nyilvános vitára.

mind emberi kapcsolataik szempontjából. Hogy csak egy, de mégis nagyon emlékezetes és a képzés szempontjából döntő fontosságú kurzust említsünk: a *Professzori szeminárium* keretein belül a doktori értekezések prezentálásának, a kérdésfelvetéseknek és a közös vitáknak sokan köszönhetik disszertációjuk alakulását és elkészültét.

Talán a szakalapítás 10 éves jubileumi találkozóján történt, még Pécsett: a volt „kommunikációsokkal”⁵ beszélgettünk egykori magunkról, az egyetemen és a kommunikációs szemináriumokon eltöltött időről, a kommunikációtudományhoz való viszonyunkról, Özsébről. Ott hangzott el valaki szájából az a mondat, amely sokat elmond a hozzá fűződő viszonyunkról: „Mindannyian Horányi Özséb köpönyegéből bújtunk ki.” Akkor ott ellenvetés nem hangzott el, tehát mindenki úgy gondolta, hogy ez így volt, ez így igaz. Azóta szűk egy évtized telt el. Sok minden elveszhetett a felejtésben, de egy ilyen kijelentés igazságtartalmát ez nem csökkenti. Mert van, amit nem kezd ki az idő.

Horányi Özséb kommunikációfelfogása

A modern kommunikációkutatásnak egy új, de egyre szélesebb körben elfogadott paradigmája a kommunikáció participációra alapozott felfogása (*PTC*). Bár a kommunikációtudomány több rögzült paradigma, elismert elméleti hagyomány körül jelöli ki érvényességi körét, és az interdiszciplináris nyitottságára, pozíciójára is nagy hangsúlyt fektet, ez a sokhangú és sokperspektívájú diskurzus nagyrészt csak egy *Bevezetés a kommunikációtudományba* című könyvig juthatna: izgalmas értelmezésekkel, inspiratív kérdésfeltevésekkel, újabb kutatási területek megnyitásával, ami a jelen állapot illékonyásával hivatkozna a változékonyságra, a tudományág fejlődési perspektíváira, de ami ugyanakkor a súlytalanság állapotát is fenntartaná. A *PTC* – túl azon, hogy egyfajta integráció keretét kínálja – ebből a fiatal tudományokra jellemző állapotból ajánl egy továbbvezető utat. Egy ilyen kísérletnek viszont egyszerre kell nyitottnak maradnia, ugyanakkor pontosan meg kell határoznia értelmezési kapacitásait, színtereit.

Horányi Özséb a *Szinopszis*ban ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmaz: „A diszkusszióban érvényesülő perspektívából tehát a kommunikatív állapotnak látszik. Ellentétben azokkal a jól ismert felfogásokkal (mint például a *tranzaktív*val, amely az információátadásban látja a kommunikatív lényegét, vagy az *interaktív*val, amely viszont a kommunikatívot a részt vevő ágensek közös [vagyis együttműködő] és eredményes erőfeszítésében látja), amelyek *aktusként* (vagy *akcióként*, vagy *tevékenységként*, vagy éppen *eseményként*) tekintenek rá. Ezen felfogások perspektívája kétségkívül különbözik a participációs felfogásától. Ezek ugyanis a participációs felfogás szempontjából tekintve rájuk a *problémakezelésre való felkészültség változásának*

⁵ Értsd: azok a hallgatók, akik a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán kommunikáció tárgyból speciális képzésben részesültek, illetve a későbbi kommunikáció szakosok.

vagy éppen változtatásának perspektívájából tekintenek a kommunikatívra s ezért látják a kommunikatív lényegét valamiféle változásban. Maga a perspektíva, természetesen, nem utasítható el mint inadekvát: éppen ellenkezőleg. Segítségével a kommunikatívról roppant fontos dolgok mondhatók el: *azt követően* (természetesen: logikai értelemben), hogy a kommunikatívot elhelyeztük abban a kontextusban, amelyben magyarázó értékkel mutatható be (s nem csak deklaratíven, például »az ember társas lény« hangoztatásával), hogy mi az a kommunikatívban (és mikor), ami a világ semmilyen más szegmentumára nem redukálható, illetőleg mi az a kommunikatívban, ami miatt világtérítésünk egyik megkerülhetetlen kiindulópontjának tűnik fel.⁶

A PTC tehát – amellett, hogy számos beszélgetés, vita, értelmezési kísérlet keretében gyakran felmerülő kérdés, hogy elméletként, modellként, felfogásként, perspektívaként, sajátos nyelvezetként vagy egyenesen nyelvként lehet, kell vagy érdemes meghatározni, illetve alkalmazni⁷ – egy tudományos program is. Kétségtelen, hogy megalkotását egyfajta interdiszciplináris nyitottság kísérte, melynek fenntartása céljából újabb és újabb fogalmak épültek be az építkezés folyamatába, amit a szöveg számtalan indexelt variánsa mutat – szerzőjük nem is törekedett a lezárásra, amennyiben ezzel ezt a nyitottságot szolgálta. Ugyanakkor, bármennyire paradox helyzetnek tűnik is, egy gondolati rendszernek, ha összefüggő struktúráként – elméletként – akar működni, zártnak is kell lennie: egy pontosan meghatározható koherens és konzisztens állapotban kell kifejeződni. Ennek hiányában a produktum csupán fogalmak *ad hoc* halmaza lenne, melyek használati jogosultságát a más területekhez való kapcsolódásuk adja. Sokat ígérő, sejtető és többértelmű metaforákként keringenek a definiálandó *kommunikáció* körül, soha fel nem fejtve e gravitáció okát, szabályszerűségeit, érvényességét. A PTC e paradoxont egy sajátos többretegűséggel oldotta fel – bár ez a többretegűség explicit módon nem válik láthatóvá, és a kidolgozója is azt szerette volna, ha ezek közvetlenül nem különülnek el egymástól.

Első rétege azt a lehoronyozottságot tartalmazza, amely a köznyelvi és szótári jelentésekhez kapcsolódik. A PTC-ben számos olyan fogalomra bukkanhatunk, melyekre kézenfekvőbb lett volna valamilyen műszót, szakkifejezést találni vagy létrehozni, ám Horányi Özséb kereste azokat a kifejezéseket, amelyek a köznyelvben is a kívánt jelentéseket hordozhatják. Így ezen a rétegen a hétköznapi vagy szótári – történetileg alakult – jelentések nyitnak kaput az elméleti konstrukcióba.

Egy másik rétegen olyan kifejezések és összefüggések találhatók, amelyek a kommunikációtudományokhoz közel álló diszciplínák, kommunikációs el-

⁶ Horányi Ö.: Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In Bagdy E. – Demetrovics Zs. – Pilling J. (szerk.): *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Akadémiai, 2009. 201–235. Interneten elérhető: http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm.

⁷ A szempontok megvitatása, összevetése, következményeik számbavétele – bár igen érdekes lehetőségeket rejt magában – túlmutat e kötet előszavának keretein, témája lehet azonban egy következő, kifejezetten a PTC-ről szóló tanulmánygyűjteménynek.

méletek és kutatások felé teremtik meg a viszonyíthatóságot. Ezek a kifejezések azokra a fogalmakra vonatkoznak, amelyek alapvetők és általánosan érvényesek lehetnek az említett területeken is (a kötet címében szereplő *állapot* éppen ilyen). E fogalmakon és nyelvi kifejezéseiken keresztül elméleti határokat átlépő értelmezések, kiterjesztések, fordítások lehetségesek.

Egy harmadik szint azokból a kifejezésekből jön létre, amelyek a kommunikációtudományokban vagy más tudományterületeken alkalmazott terminusokból lettek képezve. Bár ezek ilyen formában szokatlanok, a tudományos szaknyelvben nem használatosak, megalkotójuk a nyelv grammatikai szabályai szerint hozta létre őket azzal a céllal, hogy általánosabb tartalmakat ragadjanak meg (ilyen a kötet címében szereplő *kommunikatív*, mely tágabb értelmű, mint a *kommunikáció*). Az így keletkezett fogalmak a megismerés nyelvi eszközeinek hatósugarát tágítják ki – akár más tudományok irányába is.

A PTC magját alkotó legbelső réteg abban a szerkezetben testesül meg, amelyet a definiált alapfogalmak közti relációk hoznak létre. Ez az összefüggérendszer maga az elmélet, amelynek zártnak kell lennie: ebben a rétegben a fogalmakat meghatározó definíciók nem az elméleten kívüli hivatkozásokat keresik, hanem egymásba kapcsolódnak, összeérnek, rendszert alkotnak. Így bármelyik fogalmat lehet kiindulópontnak tekinteni, és el lehet jutni a konstrukció részét képező többi fogalomhoz, végigjárva magát a struktúrát – az elméletet.

Érdekes azonban, hogy ennek az akár még a formalizálhatóságot is megengedő architektúrának (Horányi Özséb tesz is erre kísérletet más írásaiban) a zártsága mégis befogadó. A PTC-t kifejtő *Szinopszis* szövegének újabb változatai mindannyiszor újabb fogalmakkal is gazdagodnak, és teszik ezt oly módon, hogy a koherencia és konzisztencia ismételten létrejön. Horányi ezt szükségesnek is látja: egy elmélet nem zárulhat annyira magába, hogy szintaxisa már ne ismerje fel a még feltárandó területeket, a még kifejezendő gondolatokat. Ez egy vég nélküli folyamat, és éppen ezt a folyamatot kell megérteni, a megértés állapotait pedig strukturálni, kapcsolódásokat biztosítani neki. A PTC valójában mindez: nemcsak a megértett, hanem a megértendő, magának a megértésnek a kontinuum, azaz nem más, mint a *kommunikatív állapot*.

A kötetről

A kommunikáció participációra alapozott felfogása egy olyan kiindulópontot kínál tehát a kommunikációkutatás számára, ahonnan szemlélve a kommunikáció valamennyi jelenségtípusa egységes keretben írható le. Ez a kiindulópont és látószög az, ami tartalmilag összekapcsolja a kötet mindkét fejezetének – tematikailag esetenként egymástól igen távol álló – tanulmányait.

Az első fejezet az *Interdiszciplináris kontextus – diszciplináris rekonstrukciók* címet kapta. Az itt olvasható írások mindegyikének valamilyen módon

kiinduló kérdésfelvetése e sajátos perspektívájú kommunikációértelmezés diszciplináris – nyelvészeti, szociálpszichológiai, filozófiai, teológiai, szemiotikai, esztétikai, etológiai, játékelméleti, logikai, hálóelméleti, kulturális antropológiai, sőt más aspektusú kommunikációelméleti keretben való – rekonstruálhatósága. A tanulmányok így különböző reflexiók Horányi Özséb elméleti konstrukciójára. A szerzők pedig az ünnepeelt pályatársai és barátai, a fenti diszciplinák olyan jeles hazai képviselői, akik úgy gondolták, hogy Horányi Özséb kommunikációelméleti „építkezése” valamiként kapcsolódást találhat saját diszciplinájuk szemléletmódjához.

A tanulmánygyűjtemény második fejezetében *Participációs elméleti keret – diszciplináris alkalmazások* címmel a „tanítványok” írásai kaptak helyet. Horányi Özséb több évtizedes iskolateremtő munkájának eredményeként mára országszerte számos fiatal kutató munkáiban fellelhetők a PTC különféle alkalmazásai: a participációs elmélet a különböző kommunikációelméletek, valamint a kommunikációkutatáshoz kapcsolódó egyéb tudományterületek *lingua francája* lett. A kötetnek ebben a részében szereplő tanulmányok – amellet, hogy áttekintést kívánnak nyújtani a kommunikációkutatók fiatalabb nemzedékének tevékenységéről – azt hivatottak bemutatni, hogy az egyes kutatási területek (természettudományok, esztétika, szakrális kommunikáció, kultúraelmélet, kollektív és narratív emlékezet, pszichológia és pszichiátria, a konfliktuskezelés elméleti megközelítései, társadalmi, közéleti és szervezeti kommunikáció, retorika, tanuláselmélet, médiaelméletek stb.) vizsgálati módszereikben miként tudják alkalmazni a PTC alapvetéseit, melyek segítségével a vizsgált problémák kapcsán releváns új megfontolások is felvethetők. A tanulmányok szerzői mindannyian fontosnak érzik az interdiszciplináris párbeszédet, az írások közös vonása pedig az, hogy ez a párbeszéd a participációs elmélet közvetítő nyelvén történik.

Az elmondottak okán a szerkesztők bíznak benne, hogy ez a mindkét fejezetét tekintve tematikusan szervezett kötet hasznos lehet oktatók és hallgatók számára egyaránt, de, ami legalább ennyire fontos, a modern kommunikációkutatás és általában a társadalmi kérdések iránt érdeklődő olvasóközönség számára is minden bizonnyal szolgál új, érdekes ismeretekkel.

* * *

A szerkesztők a szerzők nevében is kívánnak e könyvvel Horányi Özsébnek születésnapja alkalmából jó egészséget, tudományos munkájában pedig további eredményeket!

Isten éltesse, Tanár Úr!